

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРИХОДЬКО ДАНИЛО СТАНІСЛАВОВИЧ

УДК 343.98: 343.131

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ
ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дніпро – 2024

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Науково-дослідному інституті публічного права.

Науковий керівник –

доктор юридичних наук, професор

Чаплинський Костянтин Олександрович,

Дніпровський державний університет внутрішніх справ,

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
превентивної діяльності та соціологічних досліджень

Навчально-наукового інституту підготовки фахівців

для підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Чорноус Юлія Миколаївна,

Національна академія внутрішніх справ,

професор кафедри криміналістики та судової медицини;

доктор юридичних наук, професор

Пчеліна Оксана Василівна,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

професор кафедри кримінального процесу

та організації досудового слідства.

Захист відбудеться 31 січня 2025 року о 12-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.727.02 Дніпровського державного університету внутрішніх справ за адресою: 49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у загальній бібліотеці Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, просп. Науки, 26).

Автореферат розіслано 30 грудня 2024 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В.С. Березняк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах сьогодення відбувається активне зростання привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України), що і раніше характеризувались високими показниками порівняно з іншими облікованими кримінальними правопорушеннями, порушуючи гарантовані Конституцією України права та свободи громадян. Ситуація після повномасштабного нападу російських загарбників на територію незалежної України вимагала дієвих заходів, спрямованих на здійснення оборонних закупівель окремих товарів, робіт і послуг, отримання благодійної та гуманітарної допомоги, міжнародного фінансування, що внесло певні корективи до криміналістичної характеристики окреслених кримінальних правопорушень.

Згідно з опублікованими Офісом Генерального прокурора України статистичними даними, протягом 2019-2024 рр. зареєстровано понад 54 тис. кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 191 КК України. Серед цих облікованих діянь у 48,5 % особам вручено повідомлення про підозру (зокрема, з обвинувальним актом – 77,3 %, з яких 27,3 % кримінальних правопорушень, провадження за якими закрито). Щодо решти зареєстрованих кримінальних правопорушень рішення (про закінчення або зупинення) на кінець звітного періоду не прийнято.

Хоча досудове розслідування за кримінальними правопорушеннями у провадженнях за ознаками ст. 191 КК України здійснюється органами Національної поліції, Бюро економічної безпеки України, Національним антикорупційним бюро України та Державним бюро розслідувань, простежується значна різниця між показниками зареєстрованих кримінальних правопорушень ф тими, за якими складено обвинувальний акт, що свідчить про необхідність сучасних наукових розробок і практичних рекомендацій в окресленому напрямі. Отже, задля ефективного досудового розслідування необхідно озброїти осіб, що проводять розслідування, технічними досягненнями наукового прогресу та забезпечити можливість використання спеціальних знань у спосіб, що не суперечить закону.

Проблематика використання спеціальних знань була предметом дослідження таких науковців, як В. П. Бахін, Г. С. Бідняк, І. В. Гора, Н. Я. Дондик, Н. І. Клименко, Н. В. Копча, А. В. Кофанов, О. А. Кравченко, Є. Д. Лук'янчиков, І. В. Пиріг, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, В. В. Семенов, П. В. Цимбал, М. Г. Щербаковський та ін. У площині міжнародного співробітництва використання спеціальних знань було висвітлено у працях О. І. Виноградової, О. А. Лопати, Н. І. Клименко, О. А. Купрієвич, А. С. Сизоненка, Ю. М. Черноус та ін. Водночас досудовому розслідуванню економічних кримінальних правопорушень присвячено дослідження А. Ф. Волобуєва, Г. А. Матусовського, М. А. Погорецького, О. В. Пчеліної, А. Ю. Спусканюка, Р. Л. Степанюка, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського та ін.

Серед вагомих концептуальних наукових досліджень, що мають

спеціалізований теоретико-прикладний характер, потрібно зазначити докторські дисертації О. В. Пчеліної, у якій досліджено теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності (м. Харків, 2017 р.) і І. В. Пирога «Теоретичні основи експертного забезпечення досудового розслідування» (м. Харків, 2015 р.), в яких на підставі узагальнення сучасної експертної та слідчої практики розроблено теоретичні положення експертної діяльності правоохоронних органів для їх практичного використання. Проблематика використання спеціальних знань під час розслідування окремих кримінальних правопорушень досліджується і в сучасних наукових розробках, серед яких дисертація В. Л. Діденка «Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері» (м. Дніпро, 2024 р.). У більшості розробок науковці розглядають процедуру розслідування кримінальних проявів, привертаючи увагу до призначення судових експертиз чи залучення спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій. Натомість комплексного дослідження використання спеціальних знань у вітчизняній і закордонній практиці та їх значення для доказування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем не здійснювалося.

Не піддаючи сумніву значущість вищенаведених наукових досягнень, на сьогодні під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем недослідженими залишаються питання щодо особливостей залучення спеціалістів під час проведення процесуальних дій, проведення окремих класів судових експертиз, використання міжнародного досвіду удосконалення експертної діяльності тощо. Наразі постає потреба у проведенні комплексного дослідження використання спеціальних знань у різних формах.

Наведені обставини у своїй сукупності визначили актуальність окресленої проблематики, її теоретичне й практичне значення, а також зумовили вибір напряму дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до положень Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р), Стратегії воєнної безпеки України (Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021), Стратегії кібербезпеки України (Указ Президента України від 14.05.2021 № 447/2021), Національної економічної стратегії на період до 2030 року (постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179), Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 526-р), Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації (розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 № 1467-р), Плану заходів із реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року

(розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.03.2023 № 272-р), Порядку електронної інформаційної взаємодії Офісу Генерального прокурора та Міністерства внутрішніх справ України (спільний наказ Офісу Генерального прокурора та МВС України від 22.11.2021 № 371/846), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022-2026 роки (наказ МОН України від 03.02.2022 № 109), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки (наказ МВС України від 11.06.2020 № 454), Основних напрямів наукових досліджень Науково-дослідного інституту публічного права на 2021-2025 рр.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у вирішенні конкретного наукового завдання з розробки теоретичних положень та криміналістичних рекомендацій щодо використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Комплексність мети, її багатоплановість обумовили необхідність вирішення таких *задач*:

– здійснити криміналістичний аналіз сфери використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 191 КК України, та виявити проблеми їх використання;

– охарактеризувати криміналістично вагомі ознаки структурних елементів криміналістичної характеристики привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем;

– розкрити поняття, зміст і форми використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні;

– з'ясувати особливості залучення фахівців Держаудитслужби у кримінальному провадженні;

– окреслити напрями залучення спеціалістів під час проведення огляду та обшуку;

– визначити тактичні особливості призначення судових експертиз у кримінальному провадженні;

– конкретизувати особливості призначення та проведення судово-почеркознавчої, судово-економічної та інших судових експертиз;

– узагальнити криміналістичні знання щодо оцінки висновку експерта та окреслити напрями вдосконалення судово-експертної діяльності.

Об'єкт дослідження становлять кримінальні процесуальні відносини, що виникають у процесі використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Предмет дослідження – використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Методи дослідження. У дисертації використано різноманітні методи наукового пізнання у розрізі визначених мети, завдань, об'єкта і предмета

дослідження. Базисом їх застосовування є діалектичний метод, що визначає вагомість взаємодії складових будь-якої системи та їх взаємозв'язок для її ефективної діяльності. *Порівняльно-правовий метод* використано для аналізу нормативно-правової бази, що регулює суспільні відносини за ст. 191 КК України, а також залучення обізнаних осіб (спеціаліста, ревізора, експерта) у кримінальному провадженні (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1-2.3, 3.1, 3.2); *системно-структурний метод* – для з'ясування структури криміналістичної характеристики привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, систематизації способів підготовки, вчинення та приховування протиправних діянь, класифікації форм використання спеціальних знань (розділ 1); *функціональний метод* – для визначення перспективних напрямів удосконалення судово-експертної діяльності (підрозділ 3.3), проведення процесуальних дій із залученням обізнаних осіб (підрозділи 2.1-2.2); *статистичний метод* – для узагальнення матеріалів судово-слідчої та експертної практики, статистичних даних, результатів опитування респондентів (розділи 1-3); *соціологічний метод* – для проведення анкетування (інтерв'ювання) працівників правоохоронних органів та експертних підрозділів (розділи 1-3); *методи формальної логіки* – для узагальнення наукових поглядів дослідників, аналізу емпіричної інформації, що становить предмет дослідження (розділи 1-3). На основі *синтезу* сформульовано загальні висновки за темою дослідження (розділи 1-3).

Емпіричну основу дослідження становлять згруповані відомості Єдиного звіту про вчинені кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора України за період 2017-2024 рр., результати опрацювання судово-слідчої та експертної практики протягом 2015-2024 рр. згруповані матеріали понад 238-и кримінальних проваджень і судових рішень за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у всіх регіонах України за період 2017-2024 рр.; 150 висновків судових експертів; зведені результати анкетування 187-и слідчих, 83-х працівників органів прокуратури, 78-и працівників оперативних підрозділів, 115-и осіб, які володіють спеціальними знаннями. Під час дослідження використано досвід роботи автора у підрозділах Національної поліції України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим у вітчизняній науці комплексним монографічним дослідженням теоретичних і практичних проблем використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, у якому сформульовано низку наукових положень і практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності експертних підрозділів та органів досудового розслідування Національної поліції України, що вирізняються науковою новизною та мають важливе теоретичне і практичне значення. Зокрема:

вперше:

– здійснено криміналістичний аналіз сфери використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за

ст. 191 КК України, сформульовано наукові положення та практичні рекомендації щодо використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, які включають наукові розробки і практичні рекомендації щодо виявлення, фіксації, вилучення та дослідження криміналістично значущої інформації шляхом використання економічних, почеркознавчих, технічних та інших знань обізнаних осіб;

– охарактеризовано дослідницьку діяльність спеціаліста в межах використання спеціальних знань під час надання висновків та запропоновано напрями вдосконалення їхньої професійної підготовки у зазначеному напрямі;

– запропоновано внести доповнення до ст. 101 КПК України «Висновок експерта» та ст. 102 КК України «Зміст висновку експерта» словами «та спеціаліста», слово «експерта» замінити словами «експерта, спеціаліста», «експертиза» замінити словами «експертиза, дослідження»;

удосконалено:

– наукові підходи щодо систематизації типових способів учинення привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, які містять: 1) складання фіктивних документів шляхом списання товарно-матеріальних цінностей; 2) складання фіктивних договорів щодо закупівлі товарів, робіт чи послуг; 3) безпідставні нарахування й виплата зарплатні та інших грошових виплат працівникам (як різновид цього способу – фіктивно працевлаштованим особам); 4) безпідставне списання товарно-матеріальних цінностей з балансу підприємства; 5) фіктивна закупівля товарно-матеріальних цінностей під авансові звіти; 6) переказ коштів шляхом складання актів приймання-передачі виконаних робіт; 7) складання фіктивних документів щодо передачі товарів третім особам; 8) порушення законодавства у сфері публічних закупівель; 9) неправомірні дії щодо отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги тощо;

– систему знань про елементи криміналістичної характеристики, зокрема в умовах запровадженого воєнного стану, на яку впливають законодавчі акти, що спрощують процедуру оборонних закупівель та обліку благодійної допомоги в умовах сьогодення;

– наукові положення про відмежування понять «привласнення», «розтрата» та «заволодіння»;

– практичні рекомендації щодо усунення помилок при проведенні судово-економічної експертизи, серед яких дослідження первинних документів, що забезпечує отримання допустимих та достовірних доказів;

– криміналістичне вчення про форми використання спеціальних знань вивчено з точки зору класифікації за різними критеріями: врегульованості законом, регламентації в КПК України, обов'язковості застосування, суб'єктів використання, де наголошено на особливому значенні залучення фахівців Держаудитслужби як спеціалістів та призначенні й проведенні судових експертиз, зокрема, судово-економічної та почеркознавчої;

– теоретичні знання щодо основних криміналістичних категорій

«уміння», «навички», «знання», «спеціальні знання»;

– практичні рекомендації щодо проведення обшуку та огляду документів уповноваженою особою із залученням групи спеціалістів та самостійно;

– криміналістичні відомості про слідову картину кримінальних правопорушень, що в доказуванні привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем складають матеріальні сліди (документи, предмети злочинного посягання, грошові кошти, техніка для виготовлення документів, печатки, штампи тощо), електронні (цифрові), уявні (ідеальні) сліди;

– організаційно-тактичні особливості залучення фахівців Держаудитслужби як спеціалістів для вирішення завдань позапланової ревізії;

– напрями вдосконалення судово-експертної діяльності в кримінальних провадженнях, серед яких: використання сучасного обладнання, методик і методів під час проведення судових експертиз, програмних продуктів у процесі оформлення висновків експерта, використання можливостей штучного інтелекту тощо;

дістали подальшого розвитку:

– відомості про документ як основний носій слідової інформації за зазначеними кримінальними правопорушеннями, його різновиди, класифікацію за функціональним призначенням документа, формою носія інформації документа, якісними ознаками документа тощо;

– зміст і визначення «електронних», «комп'ютерних», «цифрових» слідів та їх значення для доказування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем;

– поняття спеціальних знань як наукових, технічних та інших професійних знань, окрім юридичних, отриманих у результаті навчання, а також навички, набуті в процесі роботи в окремих галузях практичної діяльності, що використовуються разом із застосуванням науково-технічних засобів під час виявлення, збирання, фіксації, вилучення та дослідження слідів кримінальних правопорушень з метою отримання доказової та орієнтуючої інформації у кримінальному провадженні;

– практичні рекомендації стосовно необхідності оновлення термінології у наказі Головного КРУ, МВС, СБУ, Генеральної прокуратури «Про затвердження порядку взаємодії органів Державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, органів внутрішніх справ, СБУ» від 19.10.2006 № 346/1025/685,53 задля відповідності вимогам сучасності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації впроваджені та використовуються:

– у *законотворчій діяльності* – для вдосконалення законодавства щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності сформульовано низку пропозицій щодо внесення змін і доповнень до чинного Кримінального процесуального кодексу України;

– у *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення діяльності органів

досудового розслідування, оперативних та експертних підрозділів Національної поліції (акти впровадження Управління стратегічних розслідувань у Дніпропетровській області ДСР Національної поліції України від 13 березня 2023 р., Дніпропетровського НДЕКЦ МВС від 24 листопада 2023 р.).

– у науковій діяльності – для вдосконалення методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень проти власності (акти впровадження Харківського національного університету внутрішніх справ від 21 грудня 2023 р., Національної академії внутрішніх справ від 27 грудня 2023 р., Дніпровського державного університету внутрішніх справ від 12 червня 2024 р.);

– в освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Організація розслідування кримінальних правопорушень», «Криміналістика», «Кримінальний процес», «Оперативно-розшукова діяльність», «Кримінологія», а також для підготовки монографій, підручників і навчальних посібників (акти впровадження ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 30 листопада 2023 р., Інституту права та суспільних відносин «Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» від 11 червня 2024 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й висновки дисертації оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях: «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти» (м. Дніпро, 2019 р.), «Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики» (м. Київ, 2022 р.), «Інноваційні підходи до реформування сучасного законодавства» (м. Київ, 2023 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у восьми наукових публікаціях, з яких чотири статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, три – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з основної частини (вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків), списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 236 сторінок, з яких 157 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 193 найменування і займає 23 сторінки, 12 додатків викладено на 38-и сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** аргументовано актуальність дисертації, її зв'язок з програмами, планами, темами, грантами, обґрунтовано мету і завдання, методи дослідження, сформульовано об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано емпіричну основу роботи, з'ясовано наукову новизну одержаних результатів та їх практичне значення, висвітлено результати апробації дисертації, структуру й

обсяг.

Розділ 1 «Теоретико-правові засади використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» складається з трьох підрозділів, у яких досліджено сутність окреслених кримінальних правопорушень, типові способи вчинення, слідову картину та їх визначальну роль для сфери використання спеціальних знань.

У підрозділі 1.1 *«Стан наукового дослідження використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»* висвітлено стан теоретичної розробленості інституту використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях та проблемні питання стадії досудового розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

На підставі аналізу наукових розробок (О. В. Пчеліна, Р. Л. Степанюк, А. Ф. Волобуєв та ін.) розглянуто основні дефініції окресленої категорії кримінальних правопорушень та особливості кваліфікації в умовах сьогодення, з'ясовано практичне значення відмежування понять «привласнення», «розтрата» та «заволодіння», вплив на елементи криміналістичної характеристики умов запровадженого воєнного стану. Проаналізовано склади кримінальних правопорушень, що вчиняються сукупно з досліджуваними, як службове підірвання, службова недбалість.

Констатовано, що особливі умови закупівлі товарів оборонного значення внесли корективи до сучасного уявлення про вчинені кримінальні правопорушення та систему доказів. З'ясовано, що вони характеризуються довготривалими діями високоінтелектуального рівня, що завдає матеріальних збитків системі господарювання і господарських зв'язків державної, колективної, приватної форм власності у великих та особливо великих розмірах, при цьому нерідко вчиняються у співучасті, і в цілому негативно впливають на соціально-економічний розвиток держави та імідж на міжнародній арені.

Грунтовним аналізом статистичних даних Офісу Генерального прокурора України встановлено суттєву різницю між облікованими кримінальними провадженнями за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем та кримінальними провадженнями, за якими винесено судові вироки, що зумовлює вжиття дієвих заходів, спрямованих на вдосконалення методів та прийомів криміналістики, необхідність новітніх розробок теоретико-прикладної спрямованості, де особливе місце в системі доказування посідає комплексне використання спеціальних знань у передбачених законом формах. Узагальненням емпіричного матеріалу доведено, що у 100 % випадків на стадії досудового розслідування кримінальних проваджень окресленої категорії перед правоохоронцями першочергово постає завдання встановлення суми спричинених збитків та питання ідентифікації причетних осіб, тому в будь-

якому кримінальному провадженні пріоритетного значення набувають висновки судово-економічних, почеркознавчих та інших експертиз, результати ревізій, спеціальні знання спеціалістів.

У підрозділі 1.2 «Способи безпосереднього вчинення, приготування та приховування кримінальних правопорушень кваліфікованих за ст. 191 КК України» схарактеризовано та визначено їх місце в системі відомостей, що складають криміналістичну характеристику привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем з урахуванням запровадженого воєнного стану.

Доведено, що після повномасштабного вторгнення російських загарбників на територію незалежної України, було вжито дієвих заходів, спрямованих на здійснення оборонних закупівель окремих товарів, робіт та послуг, що внесло певні корективи до класифікації типових способів кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності.

На підставі узагальнення матеріалів судово-слідчої практики виокремлено типові способи вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Найпоширеніша група способів учинення окреслених кримінальних правопорушень (понад 50 %), містить дії з порушення законодавства у сфері публічних закупівель, досліджених ученими (В. А. Бідняк, К. О. Чаплинський), серед яких: 1) постачання товару, що не відповідає технічним вимогам; 2) підготовка тендерної документації під певного виконавця; 3) передплата товару; 4) підроблення документації з приймання будівельних робіт; 5) змова учасників торгів; 6) відхилення найбільш вигідної пропозиції, запропонованої учасниками закупівлі та ін. Спрощена процедура оборонних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах запровадженого воєнного стану, що регламентовано Постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 169, стосується предметів закупівель, регламентованих Законом України від 22.02.2024 № 3589-IX «Про оборонні закупівлі», до яких законодавець відносить не тільки техніку та обладнання (зброя, боєприпаси, бронежилети, формений одяг тощо), а й будь-які інші товари, що закуповуються державними замовниками у сфері оборони (продукти харчування, паливно-мастильні матеріали, послуги з ремонту тощо). Привернуто увагу до способів, пов'язаних із неправомірними діями щодо отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги від юридичних та фізичних осіб – резидентів і нерезидентів.

Підготовка до привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем стосується створення умов учинення кримінального правопорушення у вигляді річних планів закупівлі; умисне створення надлишків необхідних товарів; підшукування співучасників; попередні домовленості з учасниками щодо сумісних протиправних дій; виготовлення документації (у т.ч. неправдивої); складання планів легалізації доходів, отриманих протиправним шляхом та ін.

Приховування здебільшого стосується складання фіктивних документів: інвентаризації, актів списання закуплених товарів, надмірного списання

витратних матеріалів, актів знищення або втрати майна, утилізації нібито зіпсованого майна, інсценування їх крадіжки тощо. Відсутність майна, закупленого майна або коштів на рахунку, невиконані роботи, застосування невідповідних матеріалів під час роботи також може розглядатись як спосіб приховування протиправних дій.

У підрозділі 1.3 «Типова слідова картина кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 191 КК України» розглянуто сліди, що залишаються під час привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, та їх кореляційні зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики досліджуваних протиправних діянь.

Узагальненням матеріалів кримінальних проваджень виокремлено типові сліди, що складають наступну картину: 1) матеріальні сліди (документи, предмети злочинного посягання, грошові кошти, техніка для виготовлення документів, печатки, штампи); 2) електронні (цифрові); 3) уявні (ідеальні) сліди.

Доведено, що документи в паперовій та електронній формах мають першочергове значення у доказуванні окреслених кримінальних правопорушень. На підставі наукових досліджень І. М. Осики розглянуто класифікацію документів, що мають значення для досудового розслідування, за різними підставами, де особливого значення набуває розподіл за функціональним призначенням: 1) документи, що визначають правове становище суб'єкта підприємництва (установчі, реєстраційні та дозвільні); 2) договори та супутні їм документи (ті, що створюють умови для укладання правочину, та ті, що підтверджують факт виконання або виникнення зобов'язань – транспортні; супровідні товарно-матеріальних цінностей; довірчі; контролюючі; платіжні); 3) платіжні інструменти (документи на переказ та спеціальні платіжні засоби); 4) документи обліку та звітності (бухгалтерського та внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, первинні та зведені); 5) документи, що посвідчують особу.

Проаналізовано поняття «електронні», «цифрові», «інформаційні» сліди, доведено синонімічність їх значення, водночас, наголошено на помилковості їх ототожнення з «віртуальними» слідами.

Здійснено аналіз наукових поглядів учених щодо уявних слідів у пам'яті не лише осіб, причетних до протиправної події, а і такі, що зберіглись в пам'яті обізнаних осіб, серед яких судові експерти, спеціалісти, ревізори тощо. Обґрунтовується думка щодо особливого значення звукових слідів у процесі доказування.

Розділ 2 «Використання спеціальних знань під час збирання слідів кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» складається з трьох підрозділів, у яких розглядається поняття і зміст спеціальних знань, форми та суб'єкти їх використання, залучення фахівців Держаудитслужби, а також інших спеціалістів під час проведення обшуку, огляду документів.

У підрозділі 2.1 «Поняття, зміст і форми використання спеціальних знань» визначено понятійний апарат інституту спеціальних знань, охарактеризовано форми їх використання під час досудового розслідування кримінальних проваджень за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

На підставі аналізу наукових розробок криміналістів (М. Г. Щербаковський, І. В. Пиріг) розглянуто генезу спеціальних знань та під впливом часу уточнено поняття спеціальних знань як наукових, технічних та інших професійних знань, окрім юридичних, отриманих в результаті навчання, а також навички, надбані в процесі роботи в окремих галузях практичної діяльності, які використовуються разом із застосуванням науково-технічних засобів при виявленні, збиранні, фіксації, вилученні та дослідженні слідів кримінальних правопорушень з метою отримання доказової та орієнтуючої інформації у кримінальному провадженні.

Розглянуто різні підходи до визначення сутності форм використання спеціальних знань, внаслідок чого досліджено процесуальну регламентацію (процесуальні, непроцесуальні, змішані); вид діяльності (залучення спеціалістів у проведенні процесуальних дій, залучення експерта для проведення судових експертиз, використання відомчих перевірок, консультації обізнаних осіб обліково-довідкова допомога); обов'язковість застосування (обов'язкові й факультативні); суб'єкти використання, які використовують спеціальні знання безпосередньо (спеціаліст, експерт, ревізор) або опосередковано (слідчий, прокурор, слідчий суддя).

У кримінальних провадженнях досліджуваної категорії обізнані особи залучались у якості спеціалістів для проведення обшуку і огляду. Наголошено на особливому значенні залучення фахівців Держаудитслужби в якості спеціалістів та призначенні й проведенні судових експертиз, зокрема, судово-економічної та почеркознавчої.

Акцентовано увагу на проведенні досліджень спеціалістом та формулюванні висновка спеціаліста у кримінальному провадженні; проблемах регламентації та законодавстві; професійній підготовці осіб, залучених в якості спеціалістів.

У підрозділі 2.2 «Участь фахівців Держаудитслужби у кримінальному провадженні» розглянуто особливості проведення ревізій (інспектування) та залучення представників органу державного фінансового контролю в якості спеціалістів на стадії досудового розслідування.

Констатовано, що перед проведенням комплексу судових експертиз (економічна, почеркознавча, товарознавча), особливого значення набувають відомчі перевірки, використання яких в умовах сьогодення викликає сумніви як серед практиків, так і науковців. Доведено, що кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності незалежно від галузевої специфіки, на яку вони посягають (освіта, охорона здоров'я, житлово-комунальний, паливно-енергетичний, агропромисловий комплекси), потребують ґрунтовного вивчення питань фінансового характеру, що вирішуються органами державного

фінансового контролю.

Найбільш значущою і водночас складною формою через певні неузгодженості норм закону є ревізії. Серед усіх об'єктів аналізу ревізій у цьому випадку набувають значення: *службові документи* (облікові, звітні, реєстраційні, фінансові та інші акти, накази організаційно-розпорядчого характеру, пов'язані з господарською, виробничою, адміністративною діяльністю підконтрольних установ) і *предмети* (обладнання, інструменти, сировина, готова продукція, товари, гроші та інші матеріальні цінності). В умовах сучасності Держаудитслужба проводить виключно планові ревізії, що спрямовані на перевірку фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій з приводу виявлення фактів порушення законодавства.

Зосереджено увагу, що в діяльності правоохоронних органів нерідко виникає потреба у проведенні позапланових інспектувань.

Розглянуто особливості проведення ревізії з урахуванням колізій у законодавстві та залучення фахівців Держаудитслужби як спеціалістів для вирішення питання використання і збереження державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильності визначення потреби в бюджетних коштах та взяття зобов'язань, стану і достовірності бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

У підрозділі 2.3 «*Особливості залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій*» зосереджено увагу на значущості участі спеціаліста під час проведення огляду та обшуку.

Під час досудового розслідування таких злочинів, як правило, виникає потреба у вилученні значної кількості носіїв специфічної інформації під час проведення обшуків на робочих місцях та за місцем проживання обвинувачених, для чого залучаються різноманітні спеціалісти залежно від способу та інших особливостей механізму вчинення розкрадання: програмісти, системні аналітики, оператори ЕОМ, інженери з обслуговування комп'ютерної техніки та забезпечення безпеки комп'ютерних систем (мереж). Їх роль полягає у наданні слідчому допомоги у вирішенні питань стосовно перелічених документів за своєю суттю аналогічних тим, які вирішує спеціаліст-бухгалтер.

Встановлено, що під час проведення обшуку слідчому необхідна допомога спеціаліста, пов'язана із застосуванням спеціальної техніки для безперервної фіксації даної слідчої (розшукової) дії, пошуку вищезазначених предметів та використання спеціальних економічних, криміналістичних, комп'ютерно-технічних та інших знань.

Акцентовано, що допомога спеціаліста під час обшуку полягає не лише у виконанні певних дій щодо правильного огляду і вилучення комп'ютерної техніки та інших технічних пристроїв, а й у попередженні передачі даних співучасникам, знищенні криміналістично значущої інформації як прояву протидії досудовому розслідуванню.

Встановлено, що під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем зазвичай огляд документів проводиться у випадках, коли під час обшуку було вилучено значну

кількість документів, які за об'єктивних обставин неможливо було одразу зафіксувати в протоколі обшуку або виникає необхідність додатково оцінити зміст документів, що були вилучені внаслідок тимчасового доступу до речей та документів або обшуку (обшуків).

Результати анкетування слідчих Національної поліції дозволяють дійти висновків, що у 76,3 % випадків огляд документів зводився до механічного переписування реквізитів (найменування, дати та номерів документів). Окрім реквізитів (персоналізації) документів звернуто увагу на спосіб їх виготовлення, наявність підписів, відбитків печаток, наявність трас та інших ознак від принтеру, ознак експлуатації, однорідність використаних барвників тощо. Декілька копій документів з різними даними, ознаки внесення змін у зміст документу можуть свідчити про готування до вчинення привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Доведено, що залучення осіб, які володіють спеціальними знаннями у тій чи іншій галузі, дозволить проводити огляд більш якісно та вчасно висунути правильні слідчі версії та досягти інших завдань на початковому етапі розслідування.

Запропоновано алгоритм проведення огляду документів, де безпосереднє проведення огляду зводиться до статичної та динамічної стадій.

Розділ 3 «Використання судових експертиз під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» складається з трьох підрозділів, у яких розглянуто стадії підготовки, безпосереднього проведення та оцінки результатів проведених судових експертиз, особливості проведення окремих класів судових експертиз, що мають ключове значення для досліджуваних кримінальних правопорушень, а також питання оцінки висновка експерта та напрями вдосконалення використання спеціальних знань під час досудового розслідування.

У підрозділі 3.1 *«Тактичні особливості призначення та проведення судових експертиз»* на підставі узагальнення наукових праць (Г. С. Бідняк, І. В. Пиріг, Ю. М. Черноус), схарактеризовано підготовчий етап окресленої слідчої (розшукової) дії.

Під час вибору експертної установи значна перевага надається державним спеціалізованим установам, що спрощує вирішення багатьох організаційних питань. Вивченням кримінальних проваджень зазначеної категорії встановлено, що у 56,2 % – судові експертизи було проведено Державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром МВС України та його структурними одиницями, тобто науково-дослідними експертно-криміналістичними центрами в областях МВС України; 23,2 % – науково-дослідними інститутами судових експертиз Міністерства юстиції України; 11,5 % – іншими державними експертними установами; 9,1 % – приватними судовими експертами.

З'ясовано, що більшість слідчих підтримують практику звернення до приватних судових експертів, що дозволяє невідкладно й швидко проводити необхідні дослідження. Проте, така практика має і певні недоліки, серед яких

можна виокремити наступні: 66,3 % – попередня оплата експертних послуг; 7,1 % – тиск зі сторони захисту; 7,8 % – витік інформації, що має значення для розслідування; 14,3 % – формулювання вірогідних висновків; 4,5 % – інше. Тому, перевага віддається державним експертним установам, але необхідно враховувати їхню завантаженість, що негативно впливає на терміни проведення судових експертиз. Виходячи з цього, більшість учених рекомендують призначати судові експертизи якомога раніше.

Наголошено, що формулювання питань та їхня кількість може як сприяти експертним дослідженням, так і затягувати проведення експертизи. Акцентовано увагу на необхідності уточнення формулювання питань перед винесенням постанови про проведення експертизи. Зокрема, судові експерти зазначили, що у 42,3 % питань потребували переформулювання; 36,9 % – були поставлені питання, що не стосувалися конкретної ситуації; 14,5 % – для вирішення всіх поставлених питань необхідні були додаткові матеріали; 6,3 % – інше.

Зосереджено увагу на важливості своєчасності та послідовності проведення судових експертиз задля збереження слідової картини на об'єктах, зокрема, під час проведення судово-економічної, почеркознавчої, технічної експертизи документів, товарознавчої експертизи, будівельно-технічної та ін. Привернуто увагу на доцільності присутності слідчого під час проведення судової експертизи.

У підрозділі 3.2 «*Особливості призначення і проведення судово-почеркознавчої, судово-економічної та інших судових експертиз*» розглянуто окремі судові експертизи, що мають вагоме значення і є типовими для доказування фактів привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

На підставі узагальнення матеріалів експертної й судово-слідчої практики встановлено, що у кримінальних провадженнях під час розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 191 КК України, були проведені: технічна експертиза документів задля дослідження способу друку документації та відбитки печатки – 58,3 %; судова почеркознавча експертиза на предмет дослідження автентичності підпису – 94,9 %; судова економічна експертиза для визначення нанесених збитків внаслідок невиконання договорів, ненадання послуг – 99,8 % та ін.

Констатовано, що незалежно від галузі вчинення привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, першочергово постає завдання встановлення суми спричинених збитків, тому в будь-якому кримінальному провадженні пріоритетного значення набуває судово-економічна експертиза. Вагомого значення набувають документи, що можуть бути об'єктами вищезазначених експертиз: договори, додаткові угоди, специфікації, проектно-кошторисна документація (відомості ресурсів, проект, кошторис), фінансове зобов'язання, акти приймання-передачі виконаних робіт, акти введення в експлуатацію обладнання, накладні, рахунки, платіжні доручення, кошторис розпорядника, план закупівель тощо. Важливим для

проведення судово-економічної експертизи є надання актів ревізії чи довідок спеціаліста. Аналіз чинного законодавства в аспекті відводу судового експерта привертає додаткову увагу до особистості судового експерта, а саме неможливості проведення судової економічної експертизи тією особою, що проводила ревізію за даним кримінальним провадженням.

Оскільки за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем судово-почеркознавчі експертизи в більшості випадків багатооб'єктні через велику кількість спірних документів та виконавців, але рукописи дуже стислі та представляють обмежений графічний матеріал, надано рекомендації щодо підготовки порівняльного матеріалу: вільні, умовно-вільні, експериментальні зразки, а також звичайні, для відбору яких не створюється спеціальних умов, та спеціальні, тобто максимально наближені до виконання спірного тексту.

Виокремлено причини, що ускладнюють проведення ідентифікації відбитків печаток та штампів, які поділено на: *об'єктивні* (слабка забарвленість, втрата кольору з часом) та *навмисні* (маскування іншими записами, накладення відбитків один на один, фрагментарне нанесення). Водночас спостерігались особливості у збереженні інформації в пластикових документах. У 47,2 % випадків були виявлені сліди часткової втрати первинного змісту в пластикових документах (потертості в місці розташування фотокартки, штрихи записів, розташованих в графах, краях документа), отримані внаслідок експлуатації; у 13,6 % випадків зображення зовсім неможливо було розпізнати. До того ж, у паперових документах таких випадків взагалі не спостерігалось.

У підрозділі 3.3 «Оцінка висновку експерта та напрями вдосконалення судово-експертної діяльності» проаналізовано роль висновку експерта при розслідуванні кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 191 КК України, та необхідність подальшого розвитку спеціальних знань в умовах сьогодення.

Розглянуто висновки експерта з різним ступенем конкретизації (категорійній, вірогідній, не представляється можливим), доведено необхідність інших форм використання спеціальних знань задля перевірки результатів висновку експерта у разі його розбіжностей з іншими матеріалами кримінального провадження під час оцінки. Зокрема, ґрунтуючись на результатах узагальнення матеріалів експертної та судово-слідчої практики встановлено, що у 76,2 % випадків було призначено повторну судову експертизу; у 18,4 % – проведено допит свідків; у 26,9 % – допит експерта під час судового засідання; у 11,4 % – інші процесуальні дії.

Оскільки ст. 99 КК України була доповнена словами «...5) довідки, висновки та інші документи спеціалістів», які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, запропоновано внести відповідні доповнення до кримінально-процесуального законодавства в частині змісту та структури висновка спеціаліста.

У сучасних умовах привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем все частіше набуває транснаціонального характеру. На фоні загального збільшення міжнародного фінансування у вигляді дотацій, грантів, програм, кримінальні правопорушення, пов'язані з привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, відзначено появу більш складних фінансових схем у міждержавному просторі. Виникає потреба у використанні низки спеціальних знань у таких формах, як залучення спеціалістів для проведення процесуальних дій, використання обліків, консультаційна допомога, залучення міжнародних експертів або використання вітчизняних експертних висновків, що відповідають міжнародним вимогам та ін. Доведено, що організація таких експертиз вимагає ретельного підходу і вирішення багатьох організаційних питань, які дещо перешкоджають залученню міжнародних експертів.

Привернуто увагу до отримання вітчизняними експертними установами міжнародної акредитації задля відповідності всім вимогам для надання експертних послуг міжнародного рівня. Зазначено членів Європейської мережі судово-медичних інститутів (ENFSI), серед яких Державний науково-дослідний криміналістичний центр МВС України, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» та ін.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що виявляється в розробленні теоретичних і практичних засад використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій і практичних рекомендацій щодо їх розвитку й удосконалення з урахуванням закордонного досвіду. У результаті дослідження сформовано низку теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій, основними з яких є такі:

1. Здійснено криміналістичний аналіз протиправних діянь, кваліфікованих як привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, які вчиняються у всіх сферах господарської діяльності (освіта, оборона, вугільна промисловість, паливно-енергетичний комплекс тощо) будь-якої форми власності, та визначено фактори, що зумовлюють їх учинення, серед яких довготривале знаходження країни в воєнному стані після повномасштабного вторгнення РФ. Динаміка вчинення окреслених кримінальних правопорушень залишається стабільно високою за невеликого показника судових вироків за даним складом, про що свідчать статистичні дані, аналіз судово-слідчої практики та результати опитування правоохоронців. Зазначене вимагає дієвих заходів протидії протиправній діяльності та озброєння

підрозділів, на які покладені обов'язки розслідування, технічними досягненнями наукового прогресу та забезпечення можливості використання спеціальних знань у спосіб, який не суперечить закону.

Концептуальні основи використання спеціальних знань досліджували такі науковці, як В. П. Бахін, Г. С. Бідняк, І. В. Гора, Н. Я. Дондик, Н. І. Клименко, А. В. Кофанов, О. А. Кравченко, Є. Д. Лук'янчиков, І. В. Пиріг, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, В. В. Семенов, П. В. Цимбал, М. Г. Щербаковський та ін. Окремі питання методики розслідування економічних кримінальних правопорушень були предметом досліджень А. Ф. Волобуєва, Г. А. Матусовського, М. А. Погорецького, О. В. Пчеліної, Р. Л. Степанюка, С. С. Чернявського та ін. Утім, не піддаючи сумніву значущість цих наукових досягнень, у своїх роботах дослідники розглядали методику розслідування протиправних дій, привертаючи увагу до окремих форм використання спеціальних знань. Водночас, на сьогодні комплексного дослідження використання спеціальних знань під час доказування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем на монографічному рівні проведено не було.

2. Визначено сучасні наукові підходи до елементів криміналістичної характеристики привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем та їх визначальну роль як форми використаних спеціальних знань.

Способи привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем проявляються з точки зору триступеневої структури, тобто взаємопов'язаних дій із підготовки, безпосереднього вчинення й приховування протиправних дій, що змінюються залежно від сфери вчинення кримінального діяння.

Способи вчинення зазвичай є багатогранною структурою, що містить комплекс взаємопов'язаних операцій задля досягнення протиправного умислу, та, як правило, пов'язані зі складанням фіктивних документів або внесення неправдивих даних до офіційних документів. Виділено наступні типові способи вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем: 1) складання фіктивних документів шляхом списання товарно-матеріальних цінностей; 2) складання фіктивних договорів щодо закупівлі товарів, робіт чи послуг; 3) безпідставні нарахування та виплата зарплатні та інших грошових виплат працівникам (як різновид цього способу – фіктивно працевлаштованим особам); 4) безпідставне списання товарно-матеріальних цінностей з балансу підприємства; 5) фіктивна закупівля товарно-матеріальних цінностей під авансові звіти; 6) перерахування коштів шляхом складання актів приймання-передачі виконаних робіт; 7) складання фіктивних документів щодо передачі товарів третім особам.

У загальній системі класифікації типових способів кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності наголошено на способах, що виникли під впливом введення в дію законодавчих актів, а саме регламентують особливі умови публічних закупівель та обліку благодійної допомоги.

3. Визначено слідову картину привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Привернуто увагу до документів у паперовій та електронній формах як основних носіїв слідової інформації, у яких містяться сліди, що мають матеріальну та інтелектуальну природу, а саме: рукописи, якими заповнені графи документів; підписи від імені службових осіб; відбитки печаток й штампів суб'єкта господарювання тощо. Надано перелік документів, що можуть містити криміналістично значущу інформацію (авансовий звіт, висновок інвентаризації, договори, накладні, платіжні доручення, сертифікати на обладнання, акт введення в експлуатацію обладнання, балансова відомість, додаткові угоди, специфікації, табеля обліку робочого часу, акти КБ-В2, відомість ресурсів, проектно-кошторисна документація, акти прихованих робіт, платіжні доручення, приймання-передачі виконаних робіт, рахунки тощо).

Електронні сліди розглядаються як такі, що зберіглися на серверах, комп'ютерах, електронних базах даних, електронних системах публічних закупівель, web-сайтах, web-сторінках, засобах зв'язку, камерах-спостереження тощо. З'ясовано, що уявні (ідеальні) сліди, тобто сліди щодо події привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, зберіглись у пам'яті свідків, очевидців кримінального правопорушення, правопорушників, співучасників, їх родичів та обізнаних осіб.

4. Розглянуто генезу розвитку спеціальних знань із огляду на їх кримінально-правову, кримінальну процесуальну та криміналістичну природу, а також сучасні можливості використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Форми використання спеціальних знань схарактеризовано з точки зору класифікації за різними критеріями: урегульованості законом, регламентації в КПК України, обов'язковості застосування, суб'єктами використання.

Виокремлено найбільш значущі форми використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях: залучення фахівців Держаудитслужби як спеціалістів – 35,7 %; використання відомчих перевірок – 78,3 %; залучення експерта для проведення судових експертиз – 100 %; залучення спеціаліста під час проведення процесуальних дій – 86,9 %; консультації обізнаних осіб – 67,4 %; обліково-довідкова допомога – 56,3 % та ін.

5. Задля доказування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем особливого значення набуває співпраця з органами державного фінансового контролю. Використання таких форм, як фінансовий аудит, моніторинг закупівлі, перевірка закупівель, ревізії дозволяють правоохоронцям отримувати прямі та непрямі докази. Підставою для початку досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, близько 22,7 % були результати інспектувань (ревізій).

Доведено, що неможливість ініціювання позапланової ревізії

уповноваженою особою усунена внесенням відповідних змін до кримінального процесуального законодавства. Залучення правоохоронцями фахівців Держаудитслужби як спеціалістів також потребує більш чіткої регламентації, зокрема через оновлення термінології у наказі Головного КРУ, МВС, СБУ, Генеральної прокуратури «Про затвердження порядку взаємодії органів Державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, СБУ» від 19.10.2006 № 346/1025/685,53.

Під час проведення обшуку за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем основними завданнями обшуку, проведеного за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем є відшукання не стільки майна, скільки документів, завдяки яким можливо було вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, під час розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії об'єктами (місцями) обшуку виступають службові приміщення, у тому числі кабінети керівників, їхніх заступників, працівників економічних відділів, складські та підсобні приміщення, службовий та приватний автотранспорт, земельні ділянки, приватні приміщення, що належать фігурантам, їхнім близьким родичам або особам із кола близького спілкування. Враховуючи, що склади кримінальних правопорушень за ст. 191 КК України можуть бути вчинені в різних галузях: аграрно-промисловій, охорони здоров'я, освіти, паливно-енергетичній тощо, в кожному конкретному випадку необхідна допомога спеціалістів за цими напрямками господарської діяльності.

Доведено, що залучення спеціаліста доречно для безперервного відеозапису обшуку – 92,3 %, фотофіксації – 66,1 %, пошуку документів – 86,7 %, вилучення специфічних предметів, обладнання – 41,6 %, складання протоколу та додатків до нього – 38,1 %, інше – 9 %.

Під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем серед інших видів слідчого огляду має значення огляд документів, що за необхідності проводиться після обшуку або тимчасового доступу до речей і документів, зазвичай відрізняється великим обсягом фінансово-господарчої документації та дозволяє надати документам значення речових доказів. З'ясовано, що у 67,3 % огляд документів слідчими проводився самостійно, у 56,9 % випадках – була потреба у допомозі вузькопрофільних фахівців.

Доведено, що задля підвищення ефективності проведення зазначена слідча (розшукова) дія потребує додаткової фахової допомоги економістів, почеркознавців, документознавців, ІТ-фахівців та інших спеціалістів для огляду інтелектуальної та матеріальної складової документів.

6. Зосереджено увагу на тактиці призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні. Доведено, що організація проведення судової експертизи починається з прийняття рішення слідчим щодо необхідності її призначення та складається з таких етапів: визначення класу судової експертизи, об'єктів дослідження, вибір експертної установи,

проведення консультації з фахівцями щодо обсягу зібраних матеріалів і постановки питань перед експертом, усунення недоліків за їх наявності, обрання найбільш раціонального моменту призначення експертизи, оформлення процесуальних документів (постанови про призначення експертизи, супровідних листів, копій про первинні дослідження), направлення зібраних матеріалів до експертної установи.

На основі результатів опитування фахівців доведено, що в 100 % судово-почеркознавчі експертизи, експертизи технічного дослідження документів, комп'ютерно-технічні та телекомунікаційні експертизи проводились у державних експертних установах, водночас, судово-економічні експертизи (дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій; дослідження документів фінансово-кредитних операцій), товарознавчі, будівельно-технічні – приблизно у 6 % випадків проводились приватними судовими експертами. Виокремлено переваги і недоліки проведення судових експертиз за таких умов. Привернуто увагу до переліку прав та обов'язків судового експерта, зокрема, уточнювати та конкретизувати інформацію в рамках експертного дослідження, зокрема у постанові слідчого. Доведено, що такі бюрократичні дії нерідко затягують строки проведення судової експертизи, тому запропоновано використання консультаційної форми використання спеціальних знань на стадії підготовки матеріалів до проведення судової експертизи.

7. Важливим інструментом доказування є проведення судових експертиз, що забезпечує отримання допустимих і достовірних доказів, необхідних для розкриття окреслених кримінальних проваджень. Запропоновано типовий перелік питань, що необхідно вирішувати експертним шляхом та які мають значення для досудового розслідування.

Результати аналізу судово-експертної практики свідчать, що у кримінальних провадженнях щодо діянь, кваліфікованих за ст. 191 КК України, органам досудового розслідування важливо встановити суму спричинених матеріальних збитків та осіб, якими їх було спричинено. Під час проведення *судово-економічної експертизи* наголошено на дослідженні саме первинних документів, а не результатів діяльності оперативних підрозділів та інших служб у вигляді рапорту, довідок тощо. У зазначених документах об'єктами дослідження у судово-почеркознавчих експертизах зазвичай є рукописи у вигляді текстів як коротких буквенних – 89,5 %, так і цифрових – 78,3 %, у 99,9 % – скріплених підписами службових осіб.

Серед об'єктів технічної експертизи документів визначено відбитки печаток (штампів) – 87,2 %, друкований текст – 67,2 %, принтери – 13,5 %, штрихи, що перетинаються – 27,9 %, інше – 11,4 %.

Проаналізовано судово-експертну практику щодо визначення у висновках експерта вартості відсутньої гуманітарної допомоги та завданої шкоди, що набуває особливого значення в умовах запровадженого воєнного стану.

Виокремлено помилки і недоліки, що призводили до втрати доказової значимості висновків економічних та інших експертиз, серед яких, окрім

організаційно-процесуальних помилок, зазначено такі: нечіткість формулювань, використання припущень, неповнота досліджень, необґрунтованість висновків тощо. Успіх проведення почеркознавчої експертизи залежить від професійного відбору порівняльних зразків, оскільки вилучення під час проведення інших слідчих (розшукових) дій достатнього обсягу рукописів дозволяє оцінити варіаційність, стійкість ознак, що проявляються у почерку особи, а також позитивно впливає на вирішення поставлених перед експертом-почеркознавцем завдань і формування категорійного висновку.

8. Визначено виняткову значущість висновку експерта при доведенні ознак привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем як самостійного джерела належних, допустимих та достовірних доказів. Зокрема, зосереджено увагу на дотриманні процесуальної процедури призначення судової експертизи та отримання об'єктів дослідження, порядку й послідовності проведення експертного дослідження, наукової обґрунтованості застосованих методів та методик проведеного дослідження, його повноти, відповідності чи розбіжностей із іншими доказами у кримінальному провадженні та інших критеріїв оцінки. Запропоновано внести доповнення до ст. 101 КПК України «Висновок експерта» та ст. 102 КК України «Зміст висновку експерта» словами «та спеціаліста» слово «експерта» замінити словами «експерта, спеціаліста»; «експертиза» замінити словами «експертиза, дослідження».

Виокремлено перспективні напрями вдосконалення судово-експертної діяльності в кримінальних провадженнях щодо привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, до яких належать:

– використання сучасного обладнання під час проведення судових експертиз і програмних продуктів під час оформлення висновків експерта;

– використання можливостей штучного інтелекту, що надасть можливість експертам швидше аналізувати значний обсяг інформації, втім право остаточного рішення залишається за людиною;

– використання міжнародного досвіду в методиках проведення вітчизняних судових експертиз;

– приведення діяльності експертних установ до міжнародних стандартів, що значно розширить можливості щодо проведення судових експертиз за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем та забезпечить визнання експертних висновків за кордоном тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Приходько Д.С. Підготовка порівняльного матеріалу для проведення почеркознавчої експертизи за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Юридична*

наука. 2020. № 3. Том 2. С. 188–191.

2. Приходько Д.С. Залучення судового експерта для проведення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 191 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 538–541.

3. Приходько Д.С. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем: інтернаціональний підхід. *Держава та регіони. Серія Право*. 2022. № 2 (76). С. 305–311.

4. Приходько Д.С. Підвищення ефективності проведення огляду документів під час розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 191 КК України. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2023. № 3 (55). С. 365–370. (Республіка Польща).

5. Приходько Д.С. Залучення фахівців органів державного фінансового контролю до розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 191 КК України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Випуск 4. С. 202–206.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Приходько Д.С. Пошук змісту принципів дидактики у контексті проблеми національної безпеки. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 15 березня 2019 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 67–69.

7. Приходько Д.С. До питання залучення спеціалістів під час проведення обшуку за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 21–22 лютого 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 139–141.

8. Приходько Д.С. Окремі питання побудови криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 191 КК України, в умовах запровадженого воєнного стану. *Інноваційні підходи до реформування сучасного законодавства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 20–21 квітня 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 144–146.

АНОТАЦІЯ

Приходько Д. С. Використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Дніпровський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Дніпро, 2025.

У дисертації на монографічному рівні досліджено теоретико-прикладні засади використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем та їх прикладне значення на стадії досудового розслідування. Здійснено аналіз ст. 191 КК України та визначено проблемні питання, які виникають на стадії досудового розслідування. На підставі ґрунтовного аналізу емпіричного матеріалу та наукових здобутків вчених, досліджено окремі структурні елементи криміналістичної характеристики, серед яких способи вчинення кримінальних правопорушень, слідова картина. Уточнено понятійні категорії спеціальних знань, визначено їх найбільш вагомі форми у кримінальних провадженнях. Схарактеризовано особливості залучення фахівців органів державного фінансового контролю до початку досудового розслідування та після внесення відомостей до ЄРДР.

Надано рекомендації щодо порядку проведення безпосереднього етапу огляду документів з визначенням ознак, що можуть свідчити про внесення змін до первинного змісту документів і готування до вчинення привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Акцентовано на важливості залучення фахової допомоги спеціалістів (економісти, почеркознавці, документознавці). Зазначено особливості проведення огляду не лише паперових документів, а й документів у електронній формі з залученням певних спеціалістів. Надано рекомендації щодо поліпшення підготовки матеріалів для проведення судово-економічних, почеркознавчих експертиз з огляду на специфіку вчинення кримінальних правопорушень. Окреслено проблемні питання, що стають на заваді ефективного проведення судових експертиз та визнання висновків належними й допустимими доказами. Розкрито діяльність міжнародної експертної мережі інститутів судової експертизи, до складу якої входять вітчизняні експертні установи, що мають акредитацію за міжнародними стандартами. Проаналізовано висновки судових експертів та інші матеріали кримінальних проваджень зазначеної категорії, а також результати опитувань слідчих і судових експертів, наведено приклади з практичної діяльності.

Ключові слова: спеціальні знання, форми використання спеціальних знань, судові експертизи, судовий експерт, висновок експерта, експертні установи, судово-економічна експертиза, судово-почеркознавча експертиза, ревізії, спеціаліст, слідчі (розшукові) дії, досудове розслідування, кримінальні правопорушення, службова особа, привласнення, розтрата майна або зловживання службовим становищем.

SUMMARY

Prykhodko D. S. Use of special knowledge in investigation of misappropriation, embezzlement, conversion, or property by malversation. – The manuscript.

The thesis is for candidate's degree of law in the field 12.00.09 – Criminal Procedure and Forensic Sciences; Judicial Examination; Operational-Search Activity. – Dnipro State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Dnipro, 2025.

The thesis examines at the monographic level the theoretical foundations of the use of specialised knowledge in the investigation of misappropriation, embezzlement or seizure of property through abuse of office and their practical significance at the pre-trial investigation stage. The author analyses Article 191 of the Criminal Code of Ukraine and identifies the problematic issues arising at the pre-trial investigation stage. Based on a thorough analysis of empirical material and scientific achievements of scientists, the author examines certain structural elements of criminalistic characteristics, including the methods of committing criminal offences and the trace pattern. The author clarifies the conceptual categories of specialised knowledge and identifies their most significant forms of use in criminal proceedings of this category. The author identifies the peculiarities of involvement of specialists of the State financial control bodies before the pre-trial investigation and after entering information into the Unified Register of Pre-trial Investigations.

Recommendations are made on the procedure for conducting the direct stage of document review with the identification of signs that may indicate changes in the original content of documents and preparation for the commission of misappropriation, embezzlement or seizure of property through abuse of office. The author emphasises the importance of involving professional assistance of such specialists as economists, handwriting experts, and document experts. The author notes the peculiarities of conducting an examination not only of paper documents, but also in electronic form with the involvement of certain specialists. The author provides recommendations for improving the preparation of materials for forensic economic and handwriting examinations, taking into account the specifics of these criminal offences. The author highlights the problematic issues that hinder the effective conduct of forensic examinations and the recognition of conclusions as appropriate and admissible evidence. The author describes the activities of the international expert network of forensic examination institutions, which includes domestic expert institutions accredited according to international standards. The author analyses the conclusions of forensic experts and other materials of criminal proceedings of this category, as well as the results of surveys of investigators and forensic experts, and provides examples from practical activities.

Keywords: *special knowledge, forms of use of special knowledge, forensic examinations, forensic expert, expert opinion, expert institutions, forensic economic examination, forensic handwriting examination, audits, specialist, investigative (search) actions, pre-trial investigation, criminal offences, official, misappropriation, embezzlement or abuse of office.*